

Exordium

UNIT ACHT

GESTRENGHEID

De waarde van gestrengheid.

Een belangrijk bestanddeel van de eerste Cisterciënzer zelf-beschrijving was de nadruk op de gestrengheid van de leefstijl, vergeleken bij die van het niet-gerefomeerde monastieke leven: armoede, arbeid, eenvoud in voedsel en kleding, nachtwaken, afstand van de wereld.

Doelstellingen

- a) Een gedachte geven van de Cisterciënzer leefstijl in vergelijking met de toenmalige leefpatronen op het einde van de 11^e en in de 12^e eeuw.
- b) De praktijk van de gestrengheid naar waarde schatten en de bedoeling ervan bekijken in de context van een evangelisch leven.
- c) Inzien hoe gestrengheid wel degelijk tot uiting komt in de context van toenmalige waarden en streefdoelen.

DE WAARDE VAN GESTRENGHEID

In de jaren vijftig nam een zekere abt de aanmaning van Benedictus heel ernstig, dat de novicen vóór hun professie onderricht moesten worden over de “*dura et aspera*”.

In zijn homilie tijdens de plechtigheid van de professie zelf, had hij de gewoonte de gemeenschap te doen schrikken door huiveringwekkende beschrijvingen van hoe het Cisterciënzer leven « hard was naar vlees en bloed ». Hier oversteeg de rethoriek soms de werkelijkheid, zoals dit ook in de vroege dagen van Cîteaux gebeurde. De vraag die wij in deze Unit stellen is deze. Wat weten wij van de leefwijze van de eerste Cisterciënzers, en van de manier waarop zij de elementen van hun leefstijl ervoeren die hard en eisend waren ?

Om te beginnen trachten wij de mentaliteit te leren kennen waarin de voorliefde voor een strenge leefstijl zinvol was.

1. Geestelijk oorlog voeren.

Job 7: 1 vergelijkt het menselijk leven met militaire dienst : מִלְחָמָה wordt door de Vulgaat vertaald door “*militia*” (d.i. nauwkeuriger dan de Oude Latijnse vertaling : “*tentatio*”).

Gregorius de Grote beschouwde deze woorden als gelijkwaardig, vermits elk nastreven van een ideaal een voortdurend oorlogvoeren inhoudt tegen de bekoring, - in ‘t bijzonder de bekoring van de ontmoediging door de hevigheid en de duur van de strijd.

Het Nieuwe Testament houdt ook militaire beelden in om het aspect van strijd en moeite in het christelijk bestaan te duiden. B.v.: Ef. 6:10 – 17 beschrijft de wapenrusting van Christus’ soldaat.

2 Tim. 2: 3 – 4 werd vaker vermeld: “ Draag je deel van het lijden als een goed soldaat van Christus Jezus. Een soldaat in dienst laat zich niet in met zaken van het burgerleven “. Het gebruik van deze beeldspraak nam toe en verdiepte naarmate diverse bewegingen van asceticisme wortel schoten in de Kerk. Intensiteit van Christelijk leven bracht een overtuiging met zich mee dat leven in geloof pijn en onrust impliceerde.

Toen het monastieke leven beter georganiseerd werd, werd het aspect strijd meer en meer gezien in termen van een geestelijke oorlog waarin monniken soldaten waren in het leger van Christus, strijd leverend tegen duistere en sluwe tegenstanders. Zo legt Cassianus er de nadruk op dat de strijd voeren die God wil voordeliger is voor ons dan een onverdiende vrede (*Conl.* 4,7). De geestelijke strijd was geen bijkomstigheid in het geestelijk leven: de echte aard van het nastreven van geestelijke prioriteiten hield in dat strijd geleverd werd tegen ieders natuurlijke inertie en lagere begeerten. Gemakkelijke vooruitgang was ondenkbaar.

Geconfronteerd met hun eigen, onherleidbaar eigen “*vlees en bloed*”, stredden alle gelovigen om, in zichzelf, de onschatbare kracht te bewaren van het Godsverlangen van hun geest.

Peter Brown: “*The Body and Society*”, p. 166

Hoewel duivels en de perverse wereld vaak als de vijanden afgeschilderd werden, was het uiteindelijk tegen zichzelf dat de strijd geleverd werd. De enige weg om de nodige vrede te bereiken die geestelijke vooruitgang mogelijk maakte, was die van systematische zelfverloochening door de ascetische praktijken. De strijd om trouw te blijven aan de dure eisen van zulk leven, werd uitgedrukt in termen van geestelijk oorlogvoeren.

Geestelijk oorlogvoeren.

Origenes stelde dat het leven een geestelijk gevecht is waarin men tegen duivels moet vechten. Geestelijke volmaaktheid bestaat erin tot onthechting te komen van het kwaad dat bij de wereld hoort, door ascese.

Michaël S. Driscoll, p. 1018.

Een gestructureerd klooster werd zowat gezien als een soort geestelijk leger, met zijn duidelijk commando, zijn nood aan training en voorturend waakzaamheid, zijn hardheid en zijn regelmatige betrokkenheid bij gevechten op leven en dood.

Recente studies zijn wat ambivalent over de betekenis van de militaire symboliek in de R.B.: ze stellen vast dat het werkwoord "*militare*" een 2^e betekenis heeft, nl. van "dienst", zoals blijkt uit de parallel tussen "*militia*", en "*servitus*" in R.B. 2,52 en 61,25. "Vanaf die periode ligt het accent niet meer op het gevecht, maar op de gedisciplineerde en goed georganiseerde dienst van God" (C. Mohrmann, p.339).

Hoe deze vraag dan ook opgelost wordt, duidelijk is dat Gregorius de Grote zulke militaire woordenschat weer terugbrengt tot strijd. Het boek van de *Moralia*, in het bijzonder, is vol met de beeldspraak van het geestelijk gevecht waarin de "geestelijke knecht" of "knecht van God" waakzaam moet zijn in tijden van rust, en krachtadig bij het confronteren van de aanvallen van de vijand. Dit overwegend militarisme is bijzonder betekenisvol daar dit het eerste boek was dat gekozen werd om in het scriptorium van het primitieve Cîteaux gekopieerd te worden. Verder weten we dat het thema van het geestelijk oorlogvoeren belangrijk was in het oog van de stichtersgeneratie omdat de tekenaar (miniaturist) van de "*Moralia*" ervoor zorgde de boodschap te herhalen in de versierde initialen. (Dit werd in detail door Conrad Rudolph bestudeerd in *Violence & Daily Life: Reading, Art and Polemics in the Cîteaux Moralia* in Job.) Dit was geen loutere versiering maar ernst: "de afbeeldingen in de *Moralia van Cîteaux* waren niet bedoeld als leuke fantasie, maar als sterke geestelijke stimulering" (p. 56). De illustraties gaven dezelfde boodschap weer als Gregorius' tekst: geestelijk leven is een staat van strijd die in intensiteit toeneemt naarmate vooruitgang geboekt wordt. Voortdurende waakzaamheid en inspanning worden vereist, en zelfs dan is er geen garantie van gemakkelijke overwinning noch vrijwaring van wonden, tijdelijke achteruitgang en wellicht grotere verliezen.

Sedert de negende eeuw verwees het woord *miles* naar een beroepssoldaat - ook als een eretitel. Rond het midden van de 12^e eeuw werd een *ordo militaris*, erkend, hoe langer hoe meer gebruikt

om gedrag en voornaamheidsrang te bepalen. De eerste generatie Cisterciënzers – in het bewustzijn de rug gekeerd te hebben aan de “minder strenge observanties van een lakser klooster” (EP 14. 8), - eigende zich dit begrip toe. In de context van hun “ongewone en, als het ware, ongehoorde hardheid (*asperitatem*) van leven “worden zij gezien als een *militia spiritualis* (EP 16.4-5). “De nieuwe soldaten van Christus” (EP 15:9) verbinden zichzelf ertoe een hard leven te leiden van armoede, ter navolging van Christus, “daadwerkelijk slag leverend tegen hun eigen ondeugden en tegen de verleidingen van boze geesten” (EP 17:11). Gestrengheid was niet iets bijkomstigs in de aantrekkingskracht van het Cisterciënzer leven, iets dat als onvermijdelijk wel moest geduld worden. Het was een integraal bestanddeel dat hen tot hun roeping aanzette: “Zij **hielden vurig van de harde en ruwe aanbevelingen van de Regel**” (EP 17.13). Dit was een levensweg die krachtig zijn doel nastreefde.

Monastieke *conversatio* werd beschouwd als de strijd-arena (aldus de atletische beeldspraak van Paulus overgenomen in EP 17: *exercitatus* (2), *cursum suum* (11), en *currere* (13); zie ook EC 2.6: *bravium*, en *cucurrit*).

“Weet u niet dat van alle atleten die in het stadion hardlopen, er maar één de prijs behaalt? Loop dus zo dat u hem in de wacht sleept. Mensen die deelnemen aan een wedstrijd moeten zich van alles ontfeggen. Zij doen dat om een krans te krijgen die verwelkt, maar wij doen het om een krans die onvergankelijk is. Ik loop dan ook niet zo maar in het wilde weg. Ik ben geen bokser die in de lucht slaat. Nee, als ik loop, ga ik tot het uiterste, **ik dwing mijn lichaam te doen wat ik wil**. Anders heb ik wel anderen opgeroepen eraan deel te nemen, maar word ikzelf gediskwalificeerd (1 Cor 9: 24-27)”.

Het psychologisch lijf – aan – lijf gevecht van de Woestijnvaders tegen de duivels wordt vervangen door een meer gewone oorlog: de leefstijl zelf werd de plek van het voeren van de strijd. De Cisterciënzer *disciplina* bood een effectieve verdediging tegen aanvallen omdat het geen kans bood aan de vijand. Het werkte op het peil van de preventie. De tegenstelling was tussen de eisen van de monastieke levensweg en de weerstand van vlees en bloed. De strijd ging tussen een al te “delicate” ingesteldheid en de *dura et aspera* die typisch waren voor de weg naar God.

De **volwassen kandidaten** voor Cîteaux’s stichting kwamen hoofdzakelijk uit de ridderklasse. Zelfs al waren ze niet vertrouwd met daadwerkelijke oorlog, toch waren ze goed vertrouwd met lichamelijke disciplines die hen vaardig maakten voor het gevecht. Zij begrepen en aanvaardden het avontuur, de uitdaging en de noodzakelijke hardheid van dit beroep. Bernardus gebruikte vaak deze militaire ervaring om de dynamiek van het monastieke leven te illustreren, bijzonder in de Parabels. Meer nog, de meesten van hen kwamen tot het monastieke leven door middel van de **bekering**, waarin boete voor bedreven zonden een rol speelde. Het zou voor deze genadebeweging ondenkbaar geweest zijn genoeg te nemen met een leven dat louter een voortzetting was van de vorige ervaring – comfortabel en zonder zich veel vragen te stellen. Een radicale breuk was vereist – hetgeen John van Ford later de *poenitentiae austeritas* (SC 77.8) zou noemen. “Hiervoor de oude mens afgelegd hebbend, waren zij blij de nieuwe aangetrokken te hebben” (EP 15.4).

De praktijk van ascetisme was een weg die toonde dat het leven een nieuwe richting was **ingegaan**.

De echte beet van het monastieke leven werkte als een herinnering aan het feit dat een nieuw leven op zich genomen werd – een leven waarin de oude manier van denken en gedragingen thans contraproductief waren. De zelfkennis – dat middel is tot bekering – eist een dubbele uitzuivering:

- ◆ Wij hebben nood aan het identificeren van de ikzucht van het verleden en aan het aanbieden van enige vergoeding, vooral door boetedoening – hoewel niet noodzakelijk even dramatisch als die van de 13^e eeuwse Vlaamse lekenbroeder Arnulf of Villers
- ◆ Wij hebben nood aan de erkenning van de durende invloed van de praktijk uit het verleden op de huidige en aan het aanwenden van concrete stappen ter onderbreking van de cyclus van onvermijdelijkheid die anders zou verzekeren dat ons gedrag substantieel onveranderd blijft. Sommige daden van zelfverloochening zijn symbolische herinneringen aan het feit dat wij in een nieuw perspectief handelen; andere daden zijn strikt causaal.

De reden tot de voordurende strijd is eenvoudig: de monnik wenst een contemplatief leven te leiden, maar zijn verlangen gaat niet zonder uitdaging. “Hij wenst stabiel te zijn in de contemplatie, maar hij kan dit niet”. (*Vult in contemplatione stare sed non valeat: Mor 8.6.8.*) Hij moet tegen de tegengestelde tendenties in zichzelf vechten alsook tegen aantrekkelijke alternatieven die hem steeds weer aangeboden worden door de situaties van buiten. Er zijn al te veel andere gelegenheden, ook in elk klooster. Het is hoe dan ook, onmogelijk te fladderen inzake vereniging met God. Wij moeten weerstand bieden.

Ascese en Zinnelijk Verlangen.

Het is goed dat de verleidingen van zinnelijke verlangens volledig worden overwonnen door vasten, waken, handenarbeid, het veelvuldig dragen van een boetekleed en andere beproefde en erkende middelen; dit is bedoeld voor alle dagen.

St. Bernardus van Clairvaux, Sent 3,94

Een andere en meer devotionele motivatie tot boete was een verlangen naar vereenzelviging met het Lijden van Christus: “Voor hun zielenheil worden ondraaglijke kruisen voor hun lichamen voorgelegd” (William van Malmsbury, 1289b) Het thema komt weer bij John van Forde:

Het is door de nagels van armoede en vasten, en door de nagels van vrees en liefde, dat (Christus) in ons leven aan het kruis genageld moet worden. Maar wij hebben deze nagels verwijderd onder voorwendsel van vriendelijkheid en tederheid, en om ervoor te zorgen hem te dienen door observanties die meer ingegeven worden door droge routine dan door geloof. In zo'n situatie hebben vrouwelijke mentaliteiten (gericht op een vrouwelijke zachtheid) Christus niet met zich gekruisigd, aangezien zij zichzelf niet met Christus aan het kruis genageld hebben. (SC 76.11). *(Met excuus aan de zusters)*

Het is in de context van ernst rond de contemplatieve oriëntatie van het Cisterciënzer leven dat de gestrengheid ervan moet gezien worden.

2. Rigor Ordinis

De eerste golf van nieuwkomers die aan de eerst tientallen jaren zulk een jeugdige kracht gaven, was er een van enthousiastelingen. Alleen een fit en vurig vrijwilliger bood zich voor zulk een avontuur aan en zo werd er minder aandacht vereist voor het voorzien van verzachtingen voor bejaarden en zwakke broeders. Daarbij komt nog dat zij bezielde waren met een sterk verlangen om zich te onderscheiden van hetgeen zij als lage middelmaat van de gebruikelijke monastieke instellingen beschouwden. Ordericus Vitalis (641c) vermeldt de aantrekkingskracht van de Cisterciënzer uitdaging:

“Menig edel atleet en diepzinnig sofist haastte zich naar hen toe omwille van hun nieuwhed, enig in zijn soort; meer nog: hun ongewone gestrengheid omhelzend zongen zij vreugdeliederen tot Christus terwijl zij het strenge pad bewandelden”.

Zoals Hubertus van Igny die zich verzette tegen elk voorstel tot verzachting (cfr. Bernardus, Hum 4), boden de eerste Cisterciënzers weerstand tegen elke verzachting van hun gewone gestrengheid. Ziehier hoe William van Malmsbury de tweede generatie beschrijft, die - evenals de eerste-“vastberaden was in heilige halsstarrigheid” (1288b):

Nogmaals, wanneer de zachtmoedigheid van deze prijzenswaardige abt (Stephanus) iets van het juk van de Regel wenst om te buigen of daaraan denkt, gaan zij over tot verzet, beweerend dat er niet veel van hun leven nog overblijft en dat zij minder leven vóór zich hebben dan achter zich, en dat zij hopen vastberaden vol te houden en tot voorbeeld te strekken van hun opvolgers (1290b).

De “gestrengheid van de Orde” – verre van een belemmering te zijn voor rekrutering- bood een beeld van een groep met duidelijke doelstellingen, aangepaste middelen om ze te bereiken, en een hoog niveau van inwendige moraal. Een voorkeuroptie tegen zichzelf toegeven was niet comfortabeler voor middeleeuwse monniken als voor ons, maar het was zinvol als een aspect van een geheel dat vergeving van vroegere zonden inhield en een verzekerde weg naar God. Vertrouwen in de doeltreffendheid van de Orde bij de leiding naar het einddoel, bracht hen tot aanvaarding zelfs van harde en moeilijke middelen. Zelfs in de uitdaging was er comfort te vinden.

Guerricus neemt aan dat de gestrenge observanties van het Cisterciënzer leven een schok zijn voor het lichaam en nieuwkomers tijd nodig hebben om ze te beleven. Hij vertrouwt er toch op dat deze observanties, niet louter gelegenheid zijn tot zinloos uithoudingsvermogen, maar – integendeel- daadwerkelijke geneesmiddelen voor ziekten van de ziel.

Als we hen moeten geloven die pas vanuit de wereld ingetreden zijn, dan zijn regelmatig vasten en waken, dagelijkse handenarbeid, ruwe klederen en praktisch alles pijnlijk voor hen omdat zij daar niet aan gewend zijn. ...Juist zoals de maag die bedorven is door onmatig toegeven aan snoepgoed, gezuiverd wordt door een dosis van iets bitters, zo wordt het verbitterd geweten van wie in genot geleefd hebben, nooit beter genezen dan door het tegenvergif, nl. strengheid van leven en regel – en dit bijzonder als hun vaak de met mirre – gekruide wijn van boetvaardigheid te drinken aangeboden wordt, die des te weldadiger is voor de zondaar naarmate hij zich de zonde bewust is (Epi 1,3).

Laat ons stilstaan bij de elementen die deze strenge leefstijl uitmaakten naar de manier waarop zij in de eerste documenten worden gepresenteerd naar de beoordeling ervan door latere vertegenwoordigers van de Cisterciënzer traditie.

Ordo Noster

Onze “Ordo” is vernedering (*abiecto*), nederigheid en vrijwillige armoede; ze is gehoorzaamheid, vreugde en vrede in de H.Geest. Onze “ordo”, bestaat erin onder een meester te zijn, onder een abt, onder een regel, onder tucht. Onze “ordo” bestaat in het ijverig zijn voor de stilte, het praktiseren van vasten, waken, gebed, handenarbeid en bovenal het inslaan van de verheven weg van de liefde. Vooral komt het erop aan in dit alles vooruitgang te boeken van dag tot dag, en hierin te volharden tot de laatste dag.

Bernardus van Clairvaux, Ep. 142.1

a) *Armoede*

Voor Bernardus is armoede het kenmerk van de monnik als soldaat van Christus, niet een luxe kledij (Miss 4.10). Dit is de grondslag voor de andere deugden (Sent 3.126.1) en de onafscheidbare gezelschap van de nederigheid (S.C. 27.3, etc.). Er was niets romantisch rond de realiteit van de armoede, zij moest er zijn om klein geacht te worden *despicabilis*, Epi 1.5). zij was de status van de slaaf, *vilitas* (OS 1.8), zij hield verdrukking in (OS 1.15) alsook ellende (Par 7). Er werd gezegd om te zijn als drek: zij bevordert groei, maar is – op zich – weerzinwekkend (PP 2.2). Haar grofheid was schrikwekkend (Ep 319.2). De ervaring ervan geleek op een martelaarschap (OS 1.9); een soort hel (In cel adv 3).

Er zijn diverse bestanddelen in de vroeg-Cisterciënzer armoede. De documenten laten er geen twijfel over dat de opzet van de nieuwe stichting een reactie was tegen de overbelasting van de geest veroorzaakt door een overvloed van bezittingen en noodzaak een uitgestrekt eigendom te beheren.

Omdat het samengaan van eigendommen en van deugden gewoonlijk niet van lange duur is, kozen sommige mannen van dit heilig gezelschap ervoor – ontegenzeggelijk wijze en diep verstandige mannen- zich toe te leggen op zware taken liever dan betrokken te worden in tijdelijke zaken. (EC 1.4)

Zoals wij in Unit 1 zagen, waardeerde de monastieke wereld van het einde van de 11^e eeuw de uitdaging van de armoede. Geen monastiek avontuur kon hopen op succes vooraleer het deze waarde ernstig nam. De uitdrukking “arm met de arme Christus” beroemd door het citaat in EP 15.9 komt ook voor in de geschriften van Petrus Damianus (PL 93, col. 878-9). Latere Cisterciënzer liturgische preken voegden bij deze hervormende benadering van de armoede een nieuwe dimensie door monastieke armoede uitdrukkelijk in verband te brengen met de mysteries van Christus: de armoede te Behthlem, te Nazareth, op Calvarië werd als voorbeeld genomen.

Uiteraard is de economische situatie in nieuwe stichtingen vaak onzeker. Cisterciënzers hebben hierin trouwens geen monopolie. Als het inkomen gebaseerd is op landbouw, dan is het voortdurend onderworpen aan schommelingen van klimaat en markten. Dit was alleszins de bedoeling niet van “monastieke armoede”, en inderdaad begaven de Cisterciënzers van de 12^e eeuw zich naar uitgestrekte gebieden om de economische gezondheid van hun kloosters veilig te stellen. De armoede die zij nastreefden was meer een kwestie van micro – dan van macro – economie: het was een armoede in de beleving van dagelijkse details van het monastieke leven. Dit gebeurde omdat – met de aanwas van de Cisterciënzer bevolking – het een steeds complexere financiële onderneming werd te voorzien in hun schaarse behoeften. Resultaat hiervan: de abdijen werden rijker en machtiger, groeiender in landerijen en wijngaarden en weiland en boerderijen” (EP 17.9) – “onder de weldoende en krachtige zegen van de Heer”. (EP 18.2). Ondertussen werd allerlei inspanning gedaan om een hoog niveau van persoonlijke armoede te vrijwaren. Een monnik werd op zijn doodsbed gekweld door de gedachte aan een lapje stof dat hij zonder toelating genomen had om zijn scapulier te repareren (Herbert van Clairvaux, *De Miraculis* 2.34). Abt Abraham van La Preé bedreef diezelfde fout toen hij novice was en leerde iets uit deze ervaring. “Hij werd er zich van bewust dat zij die zuiver en volmaakt leven -in - armoede beloofd hadden zulk privaat eigendom moesten vermijden en vrezen, hoe gering het ook zou zijn.” (Ibid. 2.36)

Materiële en spirituele armoede is de ziel van alle reguliere observanties. Zij werd beschouwd als een bescherming tegen de praal en de arrogantie die de gevolgen zijn van rijkdom, succes en allerlei andere uitingen van een “wereldse” leefstijl die eertijds de monniken aan de rand van vernieling gebracht had. Zoals Aelred vermeldt: “Wat een wal is de armoede! Hoe krachtig beschermt zij ons tegen de hoogmoed van de wereld, ijdelheid en overdaad uitsluitend, die zo schadelijk en afschuwelijk zijn.” (Nat 2; PL 195,221b)

b) *Slavenarbeid*

Volgens Bernardus is de noodzakelijkheid van arbeid drievoudig: zij komt voort uit onze aardse status van verbanning, uit onze armoede en uit het kwade dat wij bedreven hebben (Lab Mess 2.1). Zij is het gemeenschappelijk klot van het menselijk ras, bijzonder van hen die arm zijn, en zij wordt ook omarmd als een beloning en tegenvergift tegen de zonde. Verder is het duidelijk dat één van de vroege motivaties voor arbeid een kwestie was van rechtvaardigheid. Monniken hebben het recht niet te leven van de arbeid van anderen; een monnik “bezit zijn eigen gronden en leeft ervan door zijn eigen arbeid en die van de dieren van de boerderij”; elke poging om anders te handelen is een “onrechtvaardige inbreuk op het recht van anderen” (EP 15.8).

Dit betekent niet dat de arbeid van de monniken volstond om te voorzien in hun noden en in de hulpverlening aan de arme, alsook voor kapitale uitgaven. Zoals wij in Unit 4 zagen, waren weldoeners een belangrijk element in de stichting en de bouw van de abdijen. Daarbij genoten de monniken nog van bijkomende werkkrachten. Op de eerste plaats waren er de gebaarde **lekenbroeders** die geprofeste leden waren van de gemeenschap, maar geen “monniken. Zij combineerden gemeenschappelijk leven en een leefregel van eenvoudig gebed met een stevige brok arbeid die het hoofdbestanddeel uitmaakte van de economie van de abdij. Zij beheerden ook de uithoeven en de molens, en reisden vaak om te kopen en te verkopen of op andere manier te zorgen voor het materieel inkomen van de abdij. (Twee broeders van Clairvaux brachten vee van Sicilië over land naar Clairvaux voor een project van verbetering van de

veeteelt). Hierbij kwamen nog de in EP 15.10 vermelde **gehuurde handen**. We moeten ook niet uit het oog verliezen dat veel van de gewone en gespecialiseerde arbeid in de abdijbouw, door dagloners uitgevoerd werd, die van de ene werf naar de andere reisden om hun vaardigheid aan te bieden. Alhoewel het de monniken geoorloofd was zoveel arbeid te verhuren als zij er nood aan hadden, toch waren "share-farming" en andere gezamenlijke ondernemingen verboden in de *Capitula* die bij EC-SCC (#19) gevolgd waren.

Het kan zijn dat de inzet in handenarbeid meer een symbolische realiteit was dan een reële bijdrage tot de monastiek financiën. Het was hoofdzakelijk te danken aan de lekenbroeders dat Isaac van Stella mocht zeggen: "Het is door het zweet van ons eigen voorhoofd eerder dan door dat van gehuurde werkkrachten of dieren dat wij ons brood vermochten te eten" (Serm 14.13). John van Forde vermeldt dat arbeid een kostbaar middel was om nederigheid te verwerven. "Voor mij is de meest efficiënte discipline om nederigheid te leren, een nederige "*conversatio*" (SC 91.4). Hoewel ervaren arbeiders het zwaarste van de last droegen, bestaat er geen twijfel over dat handenarbeid ervaren werd als een fysieke uitdaging, dit bijzonder door oudere monniken en door monniken van hoger afkomst. Dit is voornamelijk waar voor de oogsttijd, als de monniken uitgezonden werden om lange uren te arbeiden, een picknick meenamen en hun siësta in het veld namen (EO 84). De bekende taferelen in de *Cîteaux Moralia*, maken zeker deel uit van een campagne van zelf-feliciterende polemieken, als om te zeggen: "Hier zijn *echte* monniken, die vanuit hun eigen arbeid leven (RB 48.8)", hoewel zij niet speciaal geschikt lijken voor hun diverse taken. Een latere wetgeving doet uitkomen dat de sterke jonge monniken die naar de uithoven gezonden werden om in de oogst te werken, zich excessief vermaakten en van de gelegenheid gebruik maakten om een soort vakantie te nemen. Maatregelen werden getroffen om hun lol te beknotten. "Niemand behoort bepaalde grenzen te buiten gaan zonder toelating, noch beginnen rond te lopen op zoek naar vermaak"(EO 84.28).

Het is moeilijk te weten hoeveel arbeid door de monniken op een gewone dag op de boerderij verricht werd. Diverse kunsten en vaardigheden werden in een middeleeuwse abdij gepraktiseerd (inbegrepen die van het scriptorium), en er was ook nood aan huisbewakers, pastores en beheerders. Op een winterdag, wanneer de uren van daglicht kort waren en de taken minder dringend, lijkt het dat – afhankelijk van het weer – er één enkele werktijd was, laat in de morgen, met een pauze.

Evenals voor meerdere onderdelen van de Cisterciënzer hervorming, werd de arbeid eerst en vooral aangewezen in verband met zijn spirituele waarde, eerder dan om zijn bijdrage tot het materieel bestaan van de communiteit. Uiterlijk verrichtte de monnik dezelfde taken als de boer – maar met een andere motivatie: de boer teelde aardappelen en penen; de monnik teelde deugden. "Als je gaat werken, doe wat moet gedaan worden in zulke mate dat je betrokkenheid voor de taak je gedachte niet afleidt van de dingen van God" (*Mirror of Novices* 12). Bernardus zegt ongeveer hetzelfde: "Denk tijdens de arbeid aan de reden waarom je moet arbeiden zó dat de pijn die je voelt je ertoe brengt aan de fout te denken waarvoor je dit lijdt (Lab Mess 2.1). Niettegenstaande heel die meditatie, "Moet geweten zijn dat lezen gedurende de arbeid niet toegestaan is, en mag niemand een boek nemen om ermee te arbeiden" (EO 75.26).

John van Forde

Misprijs slavenarbeid niet; beschouw ook niets als slaafs dat leidt tot een lage status (*abiectio*) en dat opvoedt tot nederigheid. (SC 89.11)

c) Ruwe kleding

De nederigheid van het Cisterciënzer leven werd concreet bewezen door de arme kleding die de monniken droegen, en door het terugnemen van allerlei toegevingen aan de zwarte monniken gedaan sedert de tijd van de Synode van Aken in 817. Behalve de duiding van het opkomen van een nieuw tijdperk, zoals Ordericus suggereert, werd deze verandering gemotiveerd door het verwijderen van overvloed en pracht: een verlangen naar concrete ervaring van de gevolgen van armoede en – in die lijn- naar identificatie met de lagere standen van de samenleving. De gewone klederen door de monniken gedragen in Cîteaux' *Moralia* zijn ongetwijfeld karikaturen, maar zij maken er een ernstig punt van: echte monniken worden herkend door ruwheid van hun kleding.

Armoede van klederdracht is een punt waarop de vroege bronnen het substantieel eens zijn.

EXORDIUM PARVUM	CAPITULA (EC-SCC)	WILLIAM OF MALMSBURY	ORDERICUS VITALIS
Frocci = mantels			
Pellicia = huiden van lammeren <i>V</i>	idem	idem	idem
Stamina = fijne wollen hemden <i>V</i>	Hemden = <i>Camisia</i>	Stamina	
Caputia = kappen			
Femoralia = te erg om over te spreken <i>V</i>		idem	idem
	Kovels van schapevacht		
			Geverfde klederen
	Dure schoenen		
Pectina = kammen			
Coopertoria = beddespreien Stramina lectorum = matrassen			

Schema 1: Verboden Kledingstukken.

De met "V" getekende stukken waren uitdrukkelijk toegestaan door de Synode van Aken.

Ordericus stond kritisch tegenover het verbod van "femoralia" sinds iedereen in westerse klimaten een broek aantrok en het niet zonder kon doen omwille van de kou en van het fatsoen" (639a). Er bestaat een uitvoerige literatuur over dit verheffende onderwerp.

Één van de winterpreken van Guericus lijkt erop te wijzen dat zijn monniken kou leden:

“O broeders, gij die de kleren van uw armoede onvoldoende acht in de bittere kou van deze winter; gij die zegt: ”Wie kan deze kou verdragen?”....”(Epi 1.6.). Er werd later wel voorzien dat monniken extra klederen zouden dragen om in de nachtwaken geen kou te lijden. In extreme gevallen kon zelfs het scapulier aangetrokken worden – dat normaal voorbehouden was voor de arbeid:

“Een monnik die, in de winter, drie tunieken draagt, mag er het scapulier over aantrekken als hij (reeds) twee kovels draagt. (EO 74.19)

Er waren andere regels van gezond verstand om het zware wat te milderen, zoals de mogelijkheid om in de kapittelzaal te lezen in plaats van in het kloosterpand op koude morgens. Als monniken het koud hadden kregen zij de mogelijkheid om zich bij de kachel te warmen in het **calefactorium**. De broeders gebruikten het calefactorium voor drie doeleinden: om hun schoenen in te vetten en ze waterdicht te maken, voor de aderlating en – eenvoudig – “om zich te warmen” (EO 72.6). Twee monniken worden aldus in de beginletter van Boek 34 van de Cîteaux “*Moralia*” afgetekend. Bemerk dat zij hun schoenen uitgetrokken hebben – in tegenstelling met het latere reglement van EO 72.7

d) “*Karig voedsel*” (William van Malmsbury 1289b)

Soms lijkt het erop dat het voedsel in sommige vroege Cisterciënzerkloosters echt vreselijk was. Volgens de *Vita Prima*, was Clairvaux zo arm dat de monniken genoodzaakt waren bladeren te eten van berken en brood van gerst, gierst en wikke (VP 1.5.25). Toen de Aartsdiaken Andreas in dezelfde abdij veel later intrad, was er een wonder nodig om hem ervan te overtuigen dat monastiek eten eetbaar was (Herbert, *De Miraculis* 2.4). Daarbij kwam nog dat zo’n middelmatige kost nog beperkt werd. De veertigdaagse vasten werd uitgebreid tot de vóór-vasten vanaf Septuagesima, de Advent, de Vrijdagen, de Quatertemperdagen, en de Vigiliedagen van hoogfeesten (EC-SCC,14). Hierbij werd nog de wintervasten verplicht door RB 41.6 van 13 September tot de Veertigdagentijd, wanneer de voedselvoorraad schaars was.

Overvloedig voedsel was een standaard-doelwit voor monastieke hervormers en het is niet altijd gemakkelijk feitelijke informatie te onderscheiden van hun schimprede. Recente analyses van middeleeuwse monastieke mesthopen en de medische onderzoeken van monnikenskeletten suggereren alleszins dat er in het 14^e eeuwse Engeland veel Zwarte monniken waren die zich voedden in de stijl van de toonaangevende klassen en volstrekt niet zoals de armen. Voor de 12^e eeuw is het veel moeilijker een duidelijk inzicht te vinden.

De vroege Cisterciënzers definieerden zichzelf in functie van hun mager dieet en van hun dwepen met vasten. Wij kunnen er redelijkerwijze zeker van zijn dat – sinds de monastieke dag veel energie opeiste, bijzonder in de eerste jaren van elke stichting- het voedsel stevig was, zij het dan niet rijk. Extra voedsel werd voorzien tijdens de perioden van zware arbeid (EO 84.12f). Er moet meer geweest zijn dan strikt noodzakelijk aangezien Willem van St. Thierry adviseert dat extra soberheid in acht genomen moet worden, verder dan de gewone praktijk (*Gulden Brief* 131). Hij voegt eraan toe:

Er zal aandacht geschonken worden aan de manier van eten, alsook aan de tijd en de kwaliteit en de hoeveelheid van het voedsel; het overtollige zal men vermijden alsook de “overspelige” specerijen. (*Ibid.*, 133)

De bronnen zijn het eens over de te mijden spijzen, hoewel zij de verfijningen niet vermelden waartegen Bernardus in de *Apologia* uitvoer en die Petrus Venerabilis in zijn *Statuten* van 1146/7 inperkte...

EXORDIUM PARVUM	KAPITTELS (EC-SCC)	WILLIAM VAN MALMSBURY	ORDERICUS VITALIS
Diversiteit van gerechten		Meer dan twee gerechten	
spek	spek	spek	vet
	fijn brood		
	vlees	vlees	vlees

Schema 2: Verboden gerechten.

Sinds de RB enkel verbiedt vlees te eten van viervoetige dieren, werd vis opgediend als een “karig loon” of toegeving voor ten hoogste drie dagen wanneer daar reden toe was: ziekte (of aderlating), reizen en eventueel in geval van winterschaarste aan groenten of op een grotere feestdag. Menig klooster had visserijen om niet alleen de communiteit te voeden, maar ook de zieken en de gasten.

Refters waren in de 12^e eeuw vaak omvangrijke gebouwen; alleen de kerk was ruimer. De maaltijden verliepen plechtig, met uitgebreid ceremonieel, volwaardige bediening en met lezing (EO 76). De maaltijd lijkt te hebben bestaan uit twee gekookte porties en brood. Een afgemeten hoeveelheid (*iusticia*) wijn of sterke drank werd als drank aangeboden.

Arnulf van Bohéries

Aan tafel zal niet enkel de mond voedsel gebruiken, de oren zullen met het woord Gods gevuld worden. Niemand zal zich geheel op het eten concentreren, maar er zal zo'n aandacht aan Gods woord geschonken worden dat enkel de mond het voedsel inneemt, terwijl de oren het woord ontvangen. Indien dan de ene minder voedszaam eten gegeven wordt, zal zijn vreugde des te groter zijn. Zij zijn echt gezegend die met groter animo ontbering dragen.

A Mirror for Monks, 7

Willem suggereert mentale herkauwing om de maaltijd te begeleiden. (*Gulden Brief* 131).

De Spiegel voor Novicen geeft de aanbeveling dat voedsel gebruikt worde met zorgvuldigheid en gekruid met dankbaarheid:

Denk aan zo velen die aan de voorbereiding van je voedsel gewerkt hebben, en hoe vooral de Heer je voorziet in geestelijk voedsel dankzij onderlegde leraars. Denk aan de ontelbare gevaren die zeelieden trotseren om voor vis te zorgen om de honger van je vlees te verzadigen, en dank God voor elke beet. (Hglid.12).

Het spreekt vanzelf dat er heel wat gemor was rond de kwaliteit van het voedsel. De grote meesters van de Orde waarschuwen daar regelmatig tegen en trachten de mopperaars een meer positieve richting aan te geven.

Indien slecht voedsel mij tegenstaat, dan is het de begeerte van het vlees die mij die pijn aandoet. Ik lijd pijn, niet omdat ik het juk van Christus op mij genomen heb, maar omdat ik niet volledig het juk heb verworpen heb van de zelfzucht.

- ◆ Hoe komt het dat als ik brand van drang naar beter voedsel, ik ondersteboven val als mij alledaagse kost wordt voorgezet?
- ◆ Of als er minder is dan gewoonlijk?
- ◆ Of als iets niet op tijd is?
- ◆ Of wat minder zorgvuldig voorbereid

Waarom ga ik ten onder aan de plaag van het gemor? Wat veroorzaakt die angst in mij? De hartstocht van het gecentreerd zijn op mijzelf of de zachtheid van de liefde? Wat als een monnik aan zijn overste het aantal porties vraagt die overeenkomt met het aantal lezingen in de Nachtwake (12), en uitgelezen maaltijden wil hebben met exotische specerijen op ieder hoogfeest.... Heeft wereldse begeerte niet het slavenjuk op hem gelegd, en de smart van de gemeenste pijn? (Aelred, *Spiegel van de Liefde* 2,4,7).

In welke mate zij erin slaagden de monniken ervan te overtuigen onverschillig te zijn in hun voeding, is stof voor gissing.

e) De Nachtwaken

De middeleeuwse monniken gebruikten de 24 uurs-klok niet, maar volgden het Romeins gebruik van dagindeling in dag- en nachturen, met variaties naarmate de seizoenen. Dit maakt het vrij moeilijk nauwkeurig de dagelijkse dagorde te berekenen, aangezien ze varieerde. In het dertiende-eeuwse Villers (waarvoor betrouwbare gedetailleerde informatie beschikbaar is) schommelde de tijd van opstaan van sept. tot februari tussen 2.40 uur en 5.00 uur met 56 van de 81 dagen tussen 3.40 uur en 4.40 uur. De tijd van slapen gaan was tussen 21 uur en 22.20 uur, de nachtrust had gewoonlijk een duur van 6 uur en 40 minuten tot 7 uur en 40 min. De dagorde in de Inleiding van de *Ecclesiastica Officia* (blz. 36 – 37) geeft uren van opstaan tussen 2.00 uur (21 maart) en 4.40 uur (31 oktober).

Eigenaardig genoeg, lijkt het dat niet alle middeleeuwse monniken met blijdschap hun bed verlieten, hoewel de open slaapzaal het moeilijk maakte dit te vermijden. Niet alleen werd vroeg opstaan beschouwd als een van de grootste uitdagingen, maar monniken waren geneigd tijdens de Nachtwaken te dutten (het was de taak van de cantors de slapers te wekken, EO 1152) alsook tijdens het kapittel (Bernardus, SC 36.7) of tijdens de *lectio divina* (EO 71.8: "Indien iemand terwijl hij leest, zijn capuchon op zijn hoofd draagt, moet hij weten dat hij kan gemerkt worden alsof hij slaapt"). Een van de kenmerken van de Witte Monniken was dat zij "in geen seizoen terug naar bed gingen na de Laudens" (William van Malmsbury, 1288c). Bernardus heeft kritiek op de Zwarte Monniken die terug naar bed keren op dit uur alsook voor lange siësta's (omwille van hun overvloedige maaltijden): "Uw makkers verkeren in bloed en viezigheid, en gij geniet van verfijnd voedsel en lange slaapuren!" (Apo 22)

Sta op, soldaat van Christus, ik zeg: sta op! Schud het stof van je af en keer terug naar de strijd..Denk je dat omdat jij de frontlijn ontvlucht bent, de vijand jou ontvlucht heeft? Verre van dat! Hij zal je in de vlucht heviger achtervolgen dan hij je zou bevechten als je terug ten strijde trok. Hij slaat je heviger op je rug dan hij je van aangezicht tot aangezicht zou bevechten. Kon jij zo maar onbewapend 's morgens slapen rond de tijd dat Christus uit de dood opstond? Weet je niet dat je onbewapend èn vreesachtiger, èn minder te vrezen bent? Een heel leger heeft je huis omsingeld, en kun jij toch nog slapen? (Ep 1.13)

